

1. Økonomi som videnskabelig disciplin

Den neoklassiske økonomiske teori

I en lang årrække var den neoklassiske økonomiske teori, NKT, den fremherskende økonomiske teori. Hvis man talte om 'mainstreamøkonomi' eller 'lærebogsøkonomi' eller 'standardøkonomi', var det den neoklassiske teori, man talte om. Det er ikke længere på samme måde tilfældet. Mainstreamøkonomien har fjernet sig mere eller mindre fra det neoklassiske grundlag, men inden omtalen af den moderne mainstreamøkonomi skal der først gives et kort kritisk signalement af NKT.

Den neoklassiske teori var baseret på tre grundantagelser, den såkaldte hellige treenighed: rationalitet, egen nytte og ligevægt. Den beskrev økonomien som et generelt ligevægtssystem, hvor rationelt handlende aktører, der var fuldt informeret om markedsmulighederne, kunne maksimere deres egen nytte eller profit på markeder med perfekt konkurrence og derved skabe ligevægt mellem udbud og efterspørgsel på alle markeder. Det kunne føre til den situation, at alle verdens goder (ressourcer) var fordelt på en sådan måde, at man ikke kunne ændre fordelingen, uden at mindst én person blev stillet ringere. Det er den såkaldte Pareto-optimalitet. NKT brugte matematisk analyse som sin metode, og derved blev ligevægtsbegrebet den centrale antagelse. Ligevægtsbegrebet er hentet fra den newtonske fysik og er altså en analogi. Økonomien opfattes som et ligevægtssystem, hvor ændringer af systemet har form af bevægelser omkring et ligevægtspunkt. Men ligevægtsbegrebet var tvetydigt. Det blev brugt dels som betegnelse på løsningen på matematiske ligninger, dels som et tyngdepunkt, som den økonomiske virkelighed kunne tendere hen mod. Det første er en rent formalistisk anvendelse af begrebet, det andet en substantiel (materiel) anvendelse. Den østrigske økonom F. v. Hayek pegede i 1937 på, at den formalistiske anvendelse af begrebet kun blev meningsfuld, hvis man forudsatte den substantielle, dvs. den formalistiske matematiske analyse gav kun mening, hvis man antog, at den økonomiske

virkelighed (ontologi) rent faktisk rummede en tendens til at nærme sig en ligevægt. Hvis økonomien ikke søgte hen mod et ligevægtspunkt, gav det ikke mening at analysere den, som om den gjorde.³

Hayek var langt fra den eneste, der kritiserede NKT. Teorien blev mødt med omfattende kritik fra mange sider, også fra økonomernes egne rækker, og de tre neoklassiske forudsætninger er ikke længere de faste bestanddele af mainstreamøkonomien.⁴

Ortodokse og heterodokse økonomer

Kritikken af NKT førte til, at der opstod en række økonomiske retninger, som var i opposition til denne. Der opstod et skel mellem de oppositionelle heterodokse og de toneangivende ortodokse (mainstream) økonomer. De heterodokse havde oprindeligt taget afstand fra den ortodokse økonomi, som de identificerede med NKT, og de fortsatte med at kritisere NKT, også efter at mainstreamøkonomerne havde forladt den. Derved blev kritikken skæv, og mainstreamøkonomer kunne med rette melde hus forbi, når de blev slået i hartkorn med NKT.⁵

Imidlertid eksisterer skellet mellem ortodokse og heterodokse økonomer fortsat og er så dybt som nogensinde. Der er derfor behov for at præcisere, hvad det er, der skiller de to grene af den økonomiske videnskab, hvis det ikke er NKT. Cambridgeøkonomen Tony Lawson sætter lighedstegn mellem mainstream- og ortodoks økonomi. Han siger, at det er de akademisk førende økonomer, der hører til mainstreamøkonomerne, og at det, der karakteriserer dem, er, at de insisterer på, at alle økonomiske analyser skal baseres på matematisk modeldannelse: "If it isn't modelled, it isn't economics, no matter how insightful."⁶ Derfra går Lawson videre og siger, at mainstreamøkonomernes krav om, at der altid skal opstilles matematiske modeller, tvinger dem til at anvende antagelser, der strider mod virkeligheden. Mainstreamøkonomerne tager altså ikke udgangspunkt i, hvordan økonomien (som samfundsmæssig realitet) er, men i en bestemt analysemetode: de matematiske modeller. De bygger derfor deres teorier på en ontologi, som ikke svarer til den samfundsmæssige virkelighed, der skal analyseres. Det er ifølge Lawson misforholdet mellem metodekrav (matematiske modeller) og ontologi (den samfundsmæssige virkelighed), der karakteriserer ortodoks økonomi.⁷

Determinerethed

Mainstreamøkonomernes kompromisløse insisteren på, at den eneste acceptable metode er matematisk modeldannelse, hænger formentlig sammen med deres opfattelse af begrebet 'determinerethed'. De siger, at al videnskab bygger på den opfattelse, at verden/universet/virkeligheden er determineret; ellers kan man ikke give årsagsforklaringer. Men de går et skridt videre. Den amerikanske økonom og nobelpristager Paul Samuelson har således udtrykt håbet om, at økonomerne ved at bruge matematiske modeller kunne flytte den økonomiske videnskab fra "the realm of genuine history" til "the realm of science".⁸ Det må forstås sådan, at 'science' her betyder naturvidenskab eller i det mindste en videnskab, der er fuldt på linje med naturvidenskab, og det synspunkt lader sig ikke opretholde. Økonomi hører som videnskab ligesom historie til samfundsvidenskaberne og kan ikke gøres til naturvidenskab eller en naturvidenskabslignende disciplin, jf. kapitel 2.

Antagelsen af, at verden er determineret, indebærer ikke, at denne determinerethed kan eller skal analyseres i matematiske modeller. Der er ikke nogen logisk nødvendighed i det. Determinerethed kan antage mange forskellige former. Den afhænger af, hvilken beskaffenhed det studerede emne har, og man kan ikke på forhånd bestemme sig for en bestemt form for determinerethed helt uden hensyn til det emne, der tænkes på. Økonomer fra den østrigske skole har således peget på, at den samfundsmæssige virkelighed meget vel kan være determineret, men at den er alt for kompleks til, at den kan analyseres ud fra mainstreamøkonomernes antagelser.⁹

Det er opfattelsen i nærværende bog, at determineretheden er en form for co-determinerethed, dvs. et samspil af flere forskellige determinerende faktorer. I den forbindelse bliver systembegrebet vigtigt. Økonomer omtaler ofte økonomien som et system uden nærmere præcisering. Økonomien opfattes som et semiautonomt (delvis selvregulerende) system, der fungerer inden for en mere omfattende samfundsmæssig kontekst. Det gør det nødvendigt at præcisere afgrænsningen af det økonomiske system i forhold til den samfundsmæssige kontekst. Det er opfattelsen i det følgende, at den samlede økonomiske udvikling skabes (determineres) fra

to sider, både af det økonomiske systems egen udvikling og af bestemte faktorer fra den samfundsmæssige kontekst. Konteksten påvirker det økonomiske systems udvikling uden at være en del af systemet. I kapitel 4 gøres der rede for det økonomiske systems indhold og omfang.

Determineretheden er altså en kompleks co-determinerethed, og mainstreamøkonomernes antagelse af determinerethed har ikke som logisk konsekvens, at man må kræve matematiske analyser, og matematik sikrer i øvrigt ikke i sig selv videnskabelighed.¹⁰ Deri ligger ikke – som tydeligt understreget af Tony Lawson – at man slet ikke kan anvende matematik i forbindelse med økonomiske analyser. Han giver eksempler på områder, hvor det kan lade sig gøre.¹¹ Hans kritik går alene på, at mainstreamøkonomerne gør matematiske modeller til et universelt krav og gør dem til kriteriet for videnskabelighed.

Begreberne 'mainstreamøkonomi', 'ortodoks økonomi' og neoklassisk økonomi' er blevet brugt uden klare definitioner og til dels i flæng. I nærværende bog bruges begrebet 'mainstreamøkonom' i overensstemmelse med Tony Lawsons definition. Det sker med fuld respekt for det forhold, som både David Colander og Tony Lawson selv påpeger, at mainstreamøkonomerne er en uensartet gruppe, og at mange af mainstreamøkonomerne har fjernet sig fra de neoklassiske grundantagelser, den såkaldte hellige treenighed, rationalitet, egennytte og ligevægt, der er omtalt ovenfor.¹² Når der i det følgende rettes kritik mod disse grundantagelser, ligger der altså ikke deri en påstand om, at de er en konstituerende del af mainstreamøkonomien, men kun en kritik af antagelserne, i det omfang de har været eller stadig anvendes.

Det er forskellen i ontologisk opfattelse (virkelighedsforståelse), der er det afgørende skillepunkt mellem ortodoks og heterodoks økonomi. Idealet om matematisk analyse tvinger de ortodokse økonomer til at antage, at samfundsøkonomien er et lukket system, hvor isolerede elementer udøver deres egen uafhængige og uforanderlige virkning og derved skaber regelbundethed i forløbet.¹³ Paul Samuelson taler om, at økonomer for at være videnskabelige må opfatte samfundsøkonomien som ergodisk. Begrebet 'ergodicitet' er hentet fra sandsynlighedsteori og indebærer, at den fundamentale underliggende struktur er konstant og dermed tidløs, og at ergodisk stokastiske processer indebærer, at gennemsnit af tidligere

observationer ikke kan være afgørende forskellige fra tidsgennemsnit af de kommende.¹⁴

Det er naturligvis helt urealistiske forestillinger om den samfundsmæssige virkelighed, hvilket er alment erkendt. De ortodokse økonomer vil hævde, at det er den nødvendige forudsætning for at kunne analysere økonomien på en videnskabelig måde. Det bestrider de heterodokse økonomer, og det samme gør denne bogs forfatter, men de ortodokse økonomer skaber under alle omstændigheder et relevansproblem for sig selv: Hvis man vil basere sin analyse på åbenlyst urealistiske antagelser, skylder man efterfølgende at vise, hvilken relevans det har i forhold til en samfundsøkonomisk virkelighed, der er kvalitativt helt anderledes.

Tony Lawsons ontologi

Nærværende bog følger Tony Lawsons synspunkter. Han analyserer ontologi på et overordnet filosofisk plan og omtaler sit synspunkt som 'kritisk realisme'.¹⁵ Det er den helt grundlæggende opfattelse af, at der findes en virkelighed uafhængigt af iagttageren, og at virkeligheden ikke kun består af det, som man umiddelbart kan iagttage, men også af muligheder og kompetencer, der eksisterer, også selvom de ikke realiseres aktuelt, samt af dybereliggende strukturer og tendenser. Virkeligheden består altså af mere end det, der umiddelbart kan iagttages.

Den samfundsmæssige side af virkeligheden består ifølge Lawson af sociale strukturer, der er skabt af menneskelige handlinger, og som selv påvirker menneskelige handlinger, og som kan ændres af menneskelige handlinger. Den samfundsmæssige virkelighed omfatter regler og styring ved hjælp af regler, menneskelige relationer (f.eks. lærer-elev) og af en kompetencestruktur, dvs. at et menneskes samfundsmæssige position får betydning for dette menneskes muligheder. Eksempelvis har en administrerende direktør andre økonomiske handlemuligheder end en praktikant. Den samfundsmæssige virkelighed udgøres af menneskelige handlinger, som kunne have været anderledes, og den er altså ikke ensidigt determineret, men co-determineret og rummer derfor ikke (som mainstream antager) lukkede systemer, men kun åbne systemer.

Det er den samfundsmæssige virkeligheds natur, der bestemmer, hvordan en videnskabelig undersøgelse kan gribes an. Metoden må rette sig

efter den genstand, der skal analyseres. Og med en samfundsmæssig virkelighed, der ikke er ensidigt determineret, kan man ikke gøre deduktion (og matematisk modeldannelse) til den universelle metode; man må bruge både induktion, abduktion (hypotesedannelse) og deduktion i en erkendelsesproces, der afpasses efter det studerede emne, og som fører til resultater af forskellig rækkevidde (gyldighedsområde), og hvor resultaterne altid vil være foreløbige i den forstand, at de altid kan tages op til kritisk efterprøvelse.

Den ontologi, der ligger til grund for nærværende bog, opfatter samfundsøkonomien som kompleks og ikke-ergodisk (se s. 12) og opfatter den ikke-politisk styrede del af økonomien som et system af dynamiske elementer i løbende nødvendig gensidig påvirkning. Det synspunkt udbygges i de følgende kapitler. Det er i overensstemmelse med Lawsons kritiske realisme og hører hjemme i heterodoks økonomi.

Hverken ortodoks eller heterodoks teori udgør et fast, velafgrænset teorikompleks, men betegnelserne afspejler den realitet, at den økonomiske videnskab tenderer mod at dele sig i retninger, som ikke indgår i dialog med hinanden.¹⁶ Tilspidset kan man sige, at de (fleste) heterodokse økonomer anerkender de ortodokse økonomers intellektuelle gehalt, samtidig med at de kritiserer dem, hvorimod de ortodokse økonomer totalt negligerer de heterodokse.

Nærværende bog er kritisk over for mainstreamøkonomiens ontologiske grundlag, men er tilstræbt ikke-polemisk i sine formuleringer. Der skal dog ikke være tvivl om, at den kritik, som – for blot at nævne én blandt mange – Tony Lawson har rejst mod mainstreamretningerne, efter forfatterens opfattelse har en sådan tyngde, at det er videnskabeligt utilfredsstillende blot at negligere den. Ingen teori er stærkere end sin evne til at imødegå kritik, og det gælder også for mainstreamteoriene.

Økonomi som emne er mangefacetteret og meget komplekst. Heterodokse og ortodokse økonomer er fælles om en bestræbelse på at reducere kompleksiteten. Mainstreamøkonomerne søger forenklingen ved at anvende matematisk modelopstilling. Heterodokse økonomer ligger for nogles vedkommende under for idealet om matematisk modelbygning, mens andre søger videnskabeligheden gennem identifikation af stiliserede kendsgerninger.¹⁷ Stiliserede kendsgerninger er naturligvis ikke

fritstående konstateringer, men indgår i en teoridannelse, som skal være konsistent, plausibel og falsificerbar, men ufalsificeret. Kravet om konsistens indebærer, at teorien skal være fri for indre modsigelser og formuleret sådan, at forklaringer på undtagelser fra reglen er fuldt forenelige med forklaringer på reglen selv. Stiliserede kendsgerninger skal formuleres på et så højt abstraktionsniveau, som er foreneligt med disse krav.¹⁸

Evolutionær økonomi

Teorien om de lange bølger i økonomien (omtalt i forordet) hører hjemme inden for evolutionær økonomi, som er en af de heterodokse økonomiske retninger.¹⁹ Det er langt den mest perspektivrige og den ontologisk bedst funderede retning inden for den økonomiske videnskab.²⁰ Den evolutionære teori har fundet meget inspiration i den biologiske videnskab, men biologiens evolutionsteori er kun én konkret anvendelse af en mere omfattende evolutionær teori. Evolutionstænkning er ikke begrænset til biologi.²¹

De heterodokse økonomer har kritiseret den neoklassiske skole for at basere sig på den Newtonske mekanik: Det er en ukritisk anvendelse af en analogi uden hensyntagen til de ontologiske forskelle mellem fysik og økonomi.²² I lyset af den kritik vil det naturligtvis ikke være bedre at erstatte en fysisk analogi med en biologisk, sådan som der har været tilløb til. Den østrigskfødte økonom Kurt Dopfer understreger, at det kræver en retfærdiggørelse at anvende en analogi, og at der hverken kan gives en retfærdiggørelse af en fysisk eller en biologisk analogi som grundlag for økonomisk analyse.²³ Økonomi hører hjemme på det samfundsmæssige (kulturelle) kompleksitetsniveau og skal forklares i kompleksitetsbegreber på det niveau, jf. kapitel 2. Hvis økonomi skal være empirisk meningsfuld, må udgangspunktet være det kulturelle niveau og ikke det fysiske eller det biologiske.²⁴

Evolutionær teori adskiller sig fra neoklassikerne på nogle afgørende punkter. F.eks. anvender de evolutionære økonomer en populationsteoretisk frem for NKT's typologiske analyse.²⁵ Den typologiske analyse anvender en repræsentativ aktørtype som f.eks. homo oeconomicus og opfatter dermed populationer af aktører som homogene, dvs. at alle mennesker/individer/aktører handler fuldstændig ensartet, når de handler økono-

misk. Til forskel derfra opererer den populationsteoretiske analyse med populationer af heterogene aktører, dvs. at forskelle inden for grupper af mennesker/individer/aktører kan være relevante for den måde, de handler økonomisk på.²⁶ Den helt afgørende forskel mellem evolutionær teori og neoklassisk og moderne mainstreamteori ligger imidlertid i tidsopfattelsen. Mainstreamøkonomerne opfatter grundlæggende økonomi som et ikke-dynamisk (statisk) fænomen.²⁷ Derimod er evolutionær teori en dynamisk teori.²⁸

Mainstreamteorierne kan opfattes som specialtilfælde inden for den evolutionære teori,²⁹ men mainstreamøkonomerne analyserer ikke den faktisk forekommende økonomi, men en tænkt økonomi, som skal kunne analyseres matematisk.

Formal og materiel teori

Økonomisk historie er forskningsfelt for både økonomer og historikere, og der er i tidens løb gjort mange forsøg på at skabe et tværfagligt samarbejde eller etablere økonomisk historie som en selvstændig disciplin. Bestræbelserne har alle måttet forholde sig til den vanskelighed, at de to videnskaber har om ikke uforenelige, så i hvert fald svært forenelige tilgange til emnet.

Mainstreamøkonomerne opfatter jævnt hen historikernes tilgang som teoriløs eller ser den som et forsøg på at gengive virkeligheden i størrelsesforholdet 1:1.³⁰ Historikerne opfatter økonomisk teori som virkelighedsfjern og matematifikseret. Hvis de to videnskaber skal bringes i et mere konstruktivt forhold til hinanden, er der brug for at bygge bro, dvs. etablere en teori eller måske bedre en teoretisk ramme, der kan bringe de to videnskaber på talefod. Den må ligge på et niveau, der ligger tæt på økonomisk teoris abstraktionsniveau, men den må være mere virkelighedsnær og baseres på empirisk holdbare grundantagelser, sådan som det sker i det følgende.³¹

Økonomi er både i sig selv og i sin videre samfundsmæssige indlejring et uoverskueligt forskningsfelt, og bestræbelsen på at fremanalysere de væsentlige elementer i økonomiens struktur og funktion har derfor naturligt haft karakter af reduktionisme.³² Den økonomiske videnskab har i

nogle af sine mainstreamteoretiske grene drevet reduktionismen så langt, at spørgsmålet om analysernes empiriske relevans affærdiges som sekundært eller helt irrelevant. Det svækker selvsagt dens anvendelighed. Der er i sig selv ikke noget galt i at tage udgangspunkt i en abstrakt model som f.eks. den neoklassiske generelle ligevægtsmodel, men hvis analysen skal have mere end rent teoretisk interesse, skal resultatet relateres til den økonomiske virkelighed, som er afgørende anderledes, og der ligger mainstreamøkonomiens store svaghed.

Der er en forskel her mellem mikroteori, hvor matematiske modeller har vist sig at kunne have prognostisk værdi, og makroteori, hvor de ikke har ført til overbevisende resultater. Der skal naturligvis være konsistens mellem mikro- og makroteori, og den amerikanske økonom Robert Lucas, der formulerede teorien om rational expectations, udtrykte håbet om, at forskellen mellem mikro- og makroteori med tiden ville forsvinde, fordi man ville kunne udlede makroteorien ud fra mikroteorien.³³ Kravet om konsistens indebærer imidlertid ikke, at man skal kunne udlede makroforklaringer fra mikroniveauet eller omvendt, men kun, at forklaringer på det ene niveau ikke må stride mod forklaringer på det andet.

Der er flere gange tidligere peget på behovet for teoridannelse på et niveau, der er mindre abstrakt end det, økonomer almindeligvis bevæger sig på. De amerikanske økonomer Richard Nelson og Sidney Winter pegede i deres meget perspektivrige bog *An evolutionary theory of economic change* (1982) på værdien af *appreciative theorizing* til forskel fra mainstream økonomernes *formal theorizing*.³⁴ I det følgende sondres der mellem formal og materiel teori.³⁵ Denne sondring svarer ikke fuldstændigt til Nelson og Winters, men er i tråd med deres ønske om supplerende teoridannelse på et lavere abstraktionsniveau end det formale.

Formal teori kan baseres på antagelser, som ikke har nogen empirisk evidens eller måske ligefrem strider mod det empirisk konstaterbare. Målet for formal teori er at formulere matematiske modeller. Svagheden ved denne tilgang er, at den empiriske relevans ikke præciseres. De opstillede modeller beskriver et tænkt univers, ikke det faktisk forekommende, og har i forhold til den økonomiske historie mest karakter af idealtyper, som den foreliggende empiri kan holdes op mod. Man kan ikke uden videre

anvende de økonomiske teorier og modeller til analyse af den økonomiske historie, og selv de såkaldt *history-friendly models* er ikke nødvendigvis særligt hjælpsomme.

Materiel teori er mindre fri. Den skal præcisere sine resultaters gyldighed i tid og rum og skal være empirisk baseret. Den kan ikke opstille antagelser, der strider mod virkeligheden, og den må ikke negligere relevant empiri. Den sigter ikke mod at opstille matematiske modeller, men har til formål at give en stiliseret beskrivelse, dvs. en beskrivelse, der fremhæver de mest betydningsfulde faktorer og elementer i den økonomiske udvikling. Den er et forsøg på at drive reduktionismen så langt, som det er muligt, uden at den empiriske relevans mistes. Kurt Dopfer har foreslået begrebet *historiologi* som betegnelse for studier, der søger at finde det generaliserbare i den konkrete historiske udvikling, og nærværende bog kan opfattes som et forsøg på historiologisk teoridannelse.³⁶

I kapitel 2-8 vil der blive præsenteret en ontologisk funderet begrebslig ramme til brug for studiet af økonomi som en samfundsmæssig realitet. Gennemgangen i kapitel 2-8 leder frem til at identificere de seks faktorer, der indgår i den materielle teori om den økonomiske udvikling (historie), der bliver fremlagt i kapitel 10. Bogen skal ses som et bidrag til at etablere først en ontologisk funderet teoretisk ramme, som derpå danner grundlag for en egentlig teori, der kan være fælles reference for økonomer og historikere. En sådan referenceramme er et uundværligt – og indtil videre manglende – mellemlid mellem økonomisk historie og økonomisk teori.

Inspirationer

Bogen bygger på inspiration fra mange sider. Der er ikke tale om en eklektisk tilgang, hvis man derved forstår en tilfældig sammenstilling af synspunkter fra andre forskere, men om et forsøg på at skabe en konsistent syntese. Men det er indlysende, at bogen må bygge på andre forskeres arbejder, og her anføres de forskere, der har haft størst betydning, jf. litteraturlisten: Christopher Freeman, Carlota Perez, Kurt Dopfer, Koen Frenken, Richard Lipsey, Richard Nelson, Tony Lawson, Nicholas Kaldor, Geoffrey Hodgson, Joel Mokyr, Angus Maddison, J. Stanley Metcalfe, Ulrich Witt, John McMillan, Ernst Heuss og Frank Schohl.³⁷